

П. В. Голобуцький
кандидат філософських наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИЙ РІД ХРЕПТОВИЧІВ (ХРЕБТОВИЧІВ) В ІСТОРИЧНИХ ПОДІЯХ XV – ПОЧАТКУ XVIII СТ.

У Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського зберігається унікальна за своєю історико-культурною значущістю книжкова колекція графів Йоахіма та Адама Хрептовичів, яка не раз протягом майже двох століть ставала об'єктом пильного вивчення істориків, філологів, книгознавців та ін¹. Достатніми історичними відомостями ми володіємо також і щодо життя і діяльності як її фундаторів, так і останніх власників – Хрептовичів-Бутеньових². Менш дослідженим є питання про походження роду і про те, який слід він залишив в історії XV – поч. XVIII ст. Саме на цьому спробуємо зосередитися в нашій розвідці.

Традиційно рід Хрептовичів (Хребтовичів) починають від литовських коренів, посилаючись на свідчення польського геральдиста XVIII ст. Каспара Несецького, який вважав, що рід Хрептовичів починається від Вишегерда чи Вишгерта, який присвоїв собі і своїм нащадкам польський герб Одровонж³. Це відбулося, як він вважає, на Городельському сеймі 1413 р., де було укладено польсько-литовську унію, що обмежила участь православних у державному управлінні Литовсько-Руської держави, зрівнявши панів латинського обряду з польською шляхтою. Латинізована литовська шляхта тоді мала прийняти польські шляхетські герби. Дійсно, якщо дотримуватися версії К. Несецького, то рід Хрептовичів був литовського походження. Однак ми знаємо, що Хрептовичі з прадавніх часів були православні, і це вносить певні корективи як в їх походження, так і в подальшу історію роду. Мабуть ця обставина зумовила те, що вже більш близькі до наших часів геральдисти – росіянин князь О.Б. Лобанов-Ростовський⁴ і поляк А. Бонецький⁵ – версію походження Хрептовичів від Вишгерта залишають осторонь. І хоча перший з

них вважає рід литовським за походженням, однак родоначальником його називає Богдана Хрептовича, який жив у кінці XV ст. А. Бонецький посилається на згадувані нами родинні записи фундатора бібліотеки Йоахіма Хрептовича про те, що десь у середині XV ст. відбувся розділ маєтку Щорси між Богданом, Данилою, Василем і Мітком (Миколою), синами Якова. Існування цього Якова підтверджується і актом 1528 р., яким король Сигізмунд надає Богурич (Богурич, Бугрич) на Волині у володіння Богданові Мартиновичу Хрептовичу. В акті було сказано, що маєток (добра) був власністю Михайла Зенов'євича та Данила Яковича Хрептовича. Останній віддав маєток своєму братові Богданові, син якого Василь разом з Зенов'євичем подарував його Богданові Мартиновичу, племіннику Василя. Прадід Богдана Мартиновича – Яків і був, як вважає А. Бонецький, протопластом роду Хрептовичів⁶.

Великий знавець історії Литовсько-Руської держави Матвій Любавський доповнює свідчення геральдистів новими даними. Так, серед князів і бояр, котрі зобов'язувалися додержуватися і всіляко сприяти договору від 1432 р., який уклав Великий князь Литовський Свидригайло з Лівонським орденом, М. Любавський вказує на пана Хребта (Threbet)⁷, котрого він в іншому місці називає “Свидригайловим знатним боярином”, від якого Хрептовичі, за його думкою, ведуть своє походження.

Можливо, а це сходиться і за часом, що Хребет і Яків одна й та ж сама особа. Крім цього, з того ж року (15 жовтня 1432 р.) відома грамота Сигізмунда, в котрій з метою ослабити вплив Свидригайла на православну шляхту, зазначено, що й на останню поширюються права, котрі були раніше дані Горodelьською унією лише католикам; вона тепер також може користуватися польськими гербами і клейнодами⁸. Отже, лише на підставі гербу Одровонж литовське походження Хрептовичів неможливо довести.

Зробимо невеликий екскурс в історію, в якій рід Хрептовичів відіграв помітну роль.

Експансія Литви на білоруські і українські землі призвела до утворення великого державного об'єднання – Великого Литовсько-Руського князівства. На час смерті Великого князя Ольгерда (1341–1377) майже всі білоруські і українські землі, крім Галичини, західної Волині, Холмщини, Белзької землі та Кременеччини, що на той час опинилися під владою Польщі, були інкорпоровані у Литовську державу, 9/10 населення якої становив білоруський та український люд. Литва мало що змінила у внутрішньому устрої земель, що увійшли до неї, вони, як і раніш, зберігали характер “удільних князівств” з тією лише різницею, що місце Мономаховичів посіли Гедеміновичі, хоча подекуди збереглися і старі князівські роди, що “зобов'язувалися покорою литовському Великому князеві”⁹.

Політичне і культурне життя Литовсько-Руського князівства багато в чому зберігало традиції Київської та Галицько-Волинської держави. Офіційною мовою державного апарату та судівництва була “руська”, тобто українсько-білоруська мова. Литовські князі поріднилися з руськими князівськими родами, що прискорювало асиміляцію литовського елементу в державі. Значну культурну та освітню роль відігравала православна церква, сам Ольгерд перед смертю вихрестився за православним обрядом. Отже, литовське завоювання, котре зробило Литву державою литовсько-руською, могло б стати чимось на зразок варязького пришествя X–XI ст. для України-Русі, однак у ці мирні взаємовигідні стосунки втрутилася третя сила – Польща, що уклала з Литовсько-Руським князівством у 1385 р. так звану Кревську унію, яка докоріно змінила відносини в Литовсько-Руській державі, викликавши сильну литовсько-руську опозицію щодо пропольської політики Ягайла. Остання означала колонізацію політичного та культурного життя князівства, а в релігійній сфері – окатоличення. Незадоволення литовсько-руської партії політикою Ягайла використав Вітовт, котрий примусив його визнати себе за Великого князя литовського, що зробило Кревську унію персональною, пов’язаною з особою Ягайла, а литовська політика тепер (без малого 40 років) обертається навколо імені Вітовта (1392–1430)¹⁰, який проводив її цілком самостійно, підкріплюючи це стосунками з Тевтонським орденом і по суті скасувавши на таємній нараді на острові Саліні 1398 р. Кревську унію, де литовські та руські князі і бояри проголосили його королем Литовським та Руським. Вітовт проводив політику централізації країни, позбавляючи авторитетних “удільних” князів влади: вони були або переведені в інші князівства, або перейшли до сусідніх володарів – до Москви та Угорщини. На місці залишилися тільки дрібні князі, які скорилися владі Вітовта, поклавши початок князівським та магнатським родам Чарторийських, Четвертинських, Заславських, Вишневецьких, Заборовських, Сангушків тощо, котрі задовольнилися становищем знатних землеволодільців¹¹.

Політика Вітовта попри всі її позитивні сторони виявилась, однак, непослідовною, він не спромігся остаточно відокремитися від Польщі, підписавши, як ми вже зазначали, Городельську унію, що обмежила участь православних у державному управлінні Литовсько-Руського князівства і, зріднивши панів римського обряду з польською шляхтою, внесла розбрат у відносини української та білоруської аристократії з великими князями, що незабаром проявилось в повстаннях православних як проти Вітовта, так і, особливо, проти його наступника, поставленого Ягайлом і поляками, Великого князя Сигізмунда Кейстутовича. Правда, по смерті Вітовта, литовсько-руські пани обрали молодшого сина Ольгерда Свидригайла, котрий, як влучно висловився Д. Дорошенко, мимоволі

став шефом руської партії в Литовській державі¹². Обранням Свидригайла були незадоволені природні литовці, котрі до того ж після Городельської унії стали в більшості своїй католиками. Це неминуче вело до міжусобної війни, в результаті якої 1435 р. над р. Святою біля Вількомира військо Свидригайла було вщент розгромлене Сигізмундом з польським військом, в бою полягли найкращі українські і білоруські полки. Однак і після цієї поразки Свидригайло не склав зброї, він ще чотири роки збирав навколо себе сили, опозиційні Сигізмундові. Останній теж не довго святкував перемогу. В 1440 р. його було замордовано в замку Троках, серед змовників були українські і білоруські аристократи¹³. На великокнязівський престол було обрано Казимира (1442–1492), котрий у 1444 р. став також і королем Польщі і переїхав до Кракова. Об'єднавши в своїх руках великокнязівський престол і польську корону, Казимир почав проводити централізаторську політику. Спочатку, ще будучи Великим князем, Казимир дав певні аванси руській партії: він посадив на Волині Свидригайла, а у Києві – Олелька Володимировича. Однак після смерті Свидригайла Волинь підпадає під контроль литвинів-католиків, що мали там найвищі урядові посади, а у 1470 р. зі смертю Симеона Олельковича було скасовано київське удільне князівство і замість князя було поставлено воеводу, литвина-католика.

Ось такий історичний фон, на якому вперше згадуються Хрептовичі, які були православними і належали до руської партії як своєю близькістю до Свидригайла¹⁴, так і своїми маєтками, так один – Щорси, поблизу Новгородка (сучасне – Новогрудок в Біларусі) знаходився в Чорній Русі, а інший – Богурин – на Волині.

На кінець XV ст. ми вже бачимо в історичних документах декількох Хрептовичів, багатих литовсько-руських панів. Це були сини згаданого Богдана Яковлевича Хрептовича. Від першого шлюбу з Федкою, дочкою українського князя Юрія Четвертинського, він мав сина Івана, від другого шлюбу з невідомою нам жінкою мав шестеро дітей: синів Мітка (Миколая), Іана, Дмитра, Василя, Мартина, а також дочку (ім'я невідоме). Серед цих онуків Якова Хрептовича (Хребта?) найпомітнішу роль в історії Литовсько-Руської держави відіграли передусім Іван (Івашко) Литавор, Мартин та Федко (Федір).

Найбільшу кар'єру зробив Іван, названий за свою вірну службу Великим князем і польським королем Казимиру і Олександром – Литавором. Він отримав від Казимира у 1486 р. Вишков і Мікобуди в Дорогочинському повіті, а у 1492 р. – був намісником слонімським¹⁵. У цьому році від імені литовсько-руських панів він вітав Олександра, обраного на великокняжий престол, за давнім звичаєм вручивши йому оголений меч і ляску (жезл).

Подальша його доля була пов'язана з двома подіями, котрі ще раз підтвердили його відданість державним інтересам. У роки правління

Олександра Литовсько-Руське князівство переживало велику скруту. На нього з одного боку тиснула Польща, котра продовжувала політику інкорпорації Литви, а з другого – насувалася небезпека від східного сусіда – Московського князівства, що на час князювання Івана III об'єднало навколо себе майже всі великоруські землі і, підкріплюючи свою політику ідеєю “Москва – третій Рим”, висунуло претензії на українські і білоруські землі. Для Великого князя Литовського це був дуже небезпечний суперник. Він опинився ніби між молотом і ковадлом. Просити допомоги у Польщі означало йти на повну втрату державної самостійності і ще більше відштовхувати від себе українську, білоруську та православну литовську аристократію, на котру Польща дивилась зверхньо, вимагаючи від неї зрестися православ'я як єдиного шляху до урівняння з польським шляхетством. В умовах того часу це означало втрату своїх прав і зречення як від батьківської віри, так і від свого народу. Деякі великі князі намагались якимось чином балансувати між пропольською політикою і певними поступками православному панству. Так було і в часи князювання Олександра, коли обидві держави жили окремо. Олександр загалом прихильно ставився до руської аристократії. Про це можна судити на прикладі братів Хрептовичів, які були ним обдаровані маєтками і займали при ньому значні державні посади.

Блискучу кар'єру при Олександрі зробив князь Михайло Глинський¹⁶, представник українського роду татарського походження, оселеного на Переяславщині і Сіверщині. Михайло Глинський був видатною для свого часу особою, всю молодість він провів за кордоном, займаючись наукою і перебуваючи на службі по черзі в Саксонії, в імператора Максиміліана I, а також в Іспанії та Італії. Він побував у декількох військових кампаніях, здобувши репутацію великого знавця військової справи¹⁷. Вже немолодою людиною повернувшись до Литви, він відразу зайняв чільне місце серед литовських можновладців, ставши на чолі руської партії. Авторитет Михайла Глинського у Великого князя Олександра тримався на тому, що останній, за словами Володимира Антоновича, був йому зобов'язаний своїм обранням на великокнязівський престол. Руські князі, керовані Глинським, після смерті Казимира пішли на хитромудрий політичний крок: бажаючи запобігти об'єднанню однією особою управління Польщею і Литвою і знаючи, що поляки оберуть Яна Альбрехта Казимировича, вони поспіхом возвели на великокнязівський престол його молодшого брата Олександра¹⁸. Це дуже зблизило Глинського з Олександром, який обдарував його званням маршалка дворного (головний міністр двору) і постійно користувався його порадами. Обдаровані були і брати Глинського – Василь та Іван.

Свій вплив на Великого князя Глинський використав для зміцнення руської партії: її членам він почав надавати почесні посади, забез-

печуючи їм вплив на державні справи. Отже, посилення впливу братів Хрептовичів за часів Олександра відбувалося не без підтримки Глинського, з яким посвоячився один з братів Хрептовичів – Мартин¹⁹.

Литовська католицька партія з образою дивилася на те, як українські і білоруські пани відтискують її від кормила влади. В свою чергу, значна частина руських князів, не покладаючи надій на покращення свого становища в Литві, починає орієнтуватися на Івана III, котрий, вже не ховаючи свої далекосяжні плани, іменує себе “великим государем всея Руси”. Литовсько-Руське князівство виявляє неспроможність вести успішну боротьбу з Москвою. Одна за одною прикордонні війни (1492, 1493–1494) закінчуються для неї поразкою і відходом до Москви білоруських і українських земель²⁰.

Щоб якось зарадити цьому, Олександр йде на шлюб з московською царівною, дочкою Івана III, Оленою. В пертракаціях, пов’язаних з його одруженням, бере участь Іван Литавор. Він приїздить у званні маршалка дворного в 1494 р. до Москви. В цілому його візит через релігійні непорозуміння був невдалим. Шлюб, щоправда, відбувся наступного року у Вільно. Тільки на короткий час Литва отримала перепочинок, оскільки вже 1500 р. війна вибухнула з новою силою. Її спровокував перехід до Москви князів Семена Бельського, Семена Івановича Стародубського та Василя Івановича Шемячича Новгород-Сіверського з “вотчинами”²¹. В невдалій для Литовсько-Руського князівства битві на р. Ведроші литовсько-руські війська були розбиті: “одолеша воеводи великого князя Івана Васильовича всея Русі литовських воевод, многіх побиша, а іних многіх живих поймаша, воевод, і панов, і гетманов, і панських дітей, князя Костянтина Острозького, пана Юрія Остіковича, Івана Литавора маршалку і іних многіх”²².

У 1501 р. помирає польський король Ян Альбрехт, і корона без боротьби переходить до Олександра. Знову Литва і Польща відновлюють умови Городельської унії, однак і нова злука не стає реальною, як того вимагали поляки, а лише персональною. Водночас Олександр вимушений був піти на значні поступки польським магнатам, котрі, використовуючи його скрутне становище у війні з Москвою, вимагали від нього різних гарантій з метою послабити королівську владу. Підписаним в Мельнику (на Підляшші) актом, він, по суті, віддавав урядову владу раді сенаторів, серед яких сам зайняв лише місце голови²³. Все це робилося з огляду на московську небезпеку і таку необхідну допомогу поляків. Але, повернувшись до Литви і продовжуючи війну з Іваном III, Олександр не отримав бажаної допомоги. Шляхта, що з тривогою дивилася на посилення влади магнатів, не хотіла давати ні податків, ні вступати в посполите рушення. Уклавши з Москвою шестилітнє перемир’я, згідно з яким до неї відходив весь басейн Десни, Олександр повернувся до Польщі.

У цей час у Литві не вщухає боротьба руської і литовської католицької партії. Підкріплена унією з Польщею, литовська католицька партія всі свої сили спрямовує на те, щоб скомпрометувати Глинського в очах короля і позбавити його влади, причому особливу енергію проявив троцький воєвода Ян Заберезинський, що звинувачував його в намаганні відокремлення руських земель²⁴. Однак Глинському за життя Олександра все сходило з рук, але в 1507 р. Олександр вмирає, і на литовський престол приходить його молодший брат – пропольськи настроений Сигізмунд, що означало посилення польських позицій в Литві. Поляки і литовська аристократія поспішили і з обранням Сигізмунда польським королем, бо, як оповідає М. Стрийковський, Литва була б напевне “відірвана від Польщі”, коли б хтось інший був обраний на королівство²⁵. Для Глинського це означало кінець політичного впливу в князівстві. Незабаром ворог Глинського Ян Заберезинський поновлює свої звинувачення його в державній зраді, що зустрічає прихильне ставлення нового короля. Розуміючи, що виправдатись йому вже не судилося, Глинський активізував стосунки з московським князем Василем Івановичем і разом з братами та своїми прибічниками піднімає повстання, до якого приєднується славнозвісний войовник з татарами Остафій Дашкевич. Серед прибічників Глинського бачимо і братів Мартина і Федка Хрептовичів. Це був, за висловом Д. Дорошенка, “останній акорд в боротьбі української і білоруської аристократії за національні інтереси”²⁶. Повстання було незабаром придушене військом Сигізмунда, до якого долучився гетьман Костянтин Острозький. Москва значної допомоги не подала, а татари, на прихід яких сподівався Глинський, не прийшли. Глинський і найбільш скомпрометовані повстанням руські князі і пани емігрували до Москви. Ті ж з прибічників Глинського, хто залишився у Литві, були заарештовані, засуджені до позбавлення рицарської гідності і кинуті до в’язниці. Заарештовані були “Мартин Хрептович, конюший дворний, Федко Хрептович, подскарбій земський, Олександр Ходкевич, князь Полубянський та багато інших”²⁷. Випущені з в’язниці у 1511 р. брати Хрептовичі помалу повертають собі втрачені помістя і посади. Так, Мартин Хрептович у 1524 р. отримав від Сигізмунда посаду троцького конюшого і маршалка²⁸.

Іван Литавор звільнився з московського полону в бурхливому 1508 р., але участі в заколоті Глинського не брав, підтверджуючи свою лояльність до короля, за що отримав у 1509 р. намісництво Дорогочинське і звання королівського маршалка, а в 1513 р. – намісництво Кобринське (Берестейщина). Наступного року він помер, не залишивши нащадків чоловічого роду (єдиний син вмер замолоду)²⁹.

Повстання Глинського завершує період активної боротьби української і білоруської аристократії, яка почала втрачати своє панівне ста-

новище в державі. Найбільше, на що спромоглася литовсько-руська магнатерія, то це підтримка православної церкви. Олельковичі, Острозькі, Масальські, Вишневецькі, Капусти, Огинські, Воловичі, Белевичі, Хрептовичі дарують свої землі та відписують гроші і майно православним церквам і монастирям, влаштовують при церквах школи, стають патронами монастирів тощо³⁰. Так, в “Тератургімі” Кальнофойського знаходимо згадку про Хрептовичів серед благодійників Києво-Печерської лаври³¹. Православна церква, однак, після Люблінської унії переживає період занепаду. Залежність церковної ієрархії від світської влади і, як результат, отримання духовних посад людьми, випадковими для церкви, вело до “розхитування старих моральних традицій і до повної дезорганізації всього церковного життя, що робило саму церкву в українських землях другої половини XVI ст. ареною крайньої деморалізації, несорганізованіше від католицької церкви реформаційної доби”³². Саме в цей час з’являється на авансцені церковних та суспільно-політичних подій в Україні досить колоритна фігура – Мелетій Хрептович, нащадок п’ятого сина Богдана Яковича Хрептовича Василя, котрий мав сина Олехна, потомство якого називали Хрептовичами-Богуринськими³³. У сина Олехна Івана було п’ять синів: Семен, Данило, Кіндрат, Мелетій (Мелентій), Іван та дві дочки. Мелетій Хрептович до прийняття духовного сану служив у війську. Як розповідав його брат Данило: “...замки будовал, места осадил и войну при королю его милости з немалым почтом служил, за то от короля, его милости, нагороду через лист обещанную, с подекованием мель”³⁴. Закінчивши військову кар’єру, Мелетій, за звичаєм того часу, мав право шукати нагороду за службу в отриманні “к уживанню” якогось багатого монастиря або доходної єпископії³⁵; причому нам невідомо, що його спонукало прийняти духовний сан. Як би там не було, після довгих перипетій Мелетій отримує Києво-Печерське архімандритство, а у 1579 р. оволодіває Володимирсько-Брестською єпископією, однією з найбагатших православних кафедр Речі Посполитої. До Брестської унії Мелетій Хрептович не дожив, він помер у січні 1593 р. в лаврському маєтку Луцького повіту – Городку, і тому важко сказати про його позицію щодо унії. Але відомо, що він дав своє благословіння і письмову згоду на заснування братства в Бресті при Борисо-Глібському приділі Миколаївської церкви, на що було отримано королівське затвердження у жовтні 1592 р. Братство було зрівняно в правах з братствами львівським і віленським, і при ньому було призначено відкрити греко-латино-польсько-руську школу³⁶. Вже сам факт заснування Берестейського братства свідчить про його тісну підтримку тих кіл в українській церкві, що були проти унії. Відомо, що більшість сучасних йому владик відносилися в основному негативно до братств, незалежність котрих від їх влади була одним з аргументів виправдання переходу до унії з римською церквою.

Мелетій Хрептович був останнім представником волинської гілки Хрептовичів-Богуринських, який залишив помітний слід в українській історії³⁷. Як і багато інших українських панів, Хрептовичі починають “дезерцію” до польського табору, покидаючи свою батьківську православно віру, мову, звичаї, перетворюючись на католиків-поляків³⁸. У “Треносі”, або “Плачі східної церкви” (1610), написаному Мелетієм Смотрицьким, православна церква звертається з болем і жалобою до своїх синів-одступників. “О єпископи, єпископи, – лементує вона, – чи вам не досить ще тої неоціненної втрати, яку я понесла через вашу недбалість, таку велику втрату в золоті, сріблі, перлах, в дорогих каміннях, в котрих я пишалася, як найславніша королева! ... де дім князів Острозьких, що сіяв понад усі інші блиском світлості своєї віри? Де інші... славні доми руських князів...? Де поруч них і інші мої неоціненні клейноди? Де тепер родові, славні, великомисленні й давні доми по всім світі голосною доброю славою, могутністю і відвагою народа руського відомі Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, ... Хрептовичі”³⁹. Дійсно, в 20-х роках XVII ст. знаходимо одного з представників Хрептовичів-Богуринських – Ієроніма – вихованцем Острозької єзуїтської колегії⁴⁰. Навіть самі імена як його, так і його братів – Владислава і Стефана, говорять про те, що “дезерція” зробила вже значні успіхи в цій родині українського панства. Четвертий брат – Олександр, названий у документах (1649 р.) ротмістром київським, а в іншому – стольником київським, залишив сина Константина, котрий з шляхтою брацлавського воєводства підписав акт про вибори польського короля Августа II. Його син Владислав, коморник земський кременецький (1723 р.), мав сина Антонія, який жив ще у 1757 р. На Антонії, мабуть, як вважає А. Бонєцький, і згасла лінія Хрептовичів-Богуринських⁴¹. Але ще раніше українські Хрептовичі, на відміну від спорідненої з ними білоруської гілки, котра зуміла зберегти свій високий соціальний статус і маєтки, поступово починають втрачати свої позиції. За даними Н.М. Яковенко щодо майнового статусу представників колишнього панського прошарку Волині (за подимним тарифом 1629 р.), вони володіли лише 58 димами, що понижувало їх до розряду дрібної шляхти⁴².

По білоруській лінії Федка (Федора) Хрептовича, крім його сина Юрія, який овдовівши став православним полоцьким архієпископом під іменем Германа (1551), інші – воєводи, підвоєводи, каштеляни, підстарости, мечники, судді городські XVII–XVIII ст., відомі з своїх позовів та підписів елекційних. Були тут воїни: Станіслав, володар Краснобору, вбитий шведами під Прагою (передм. Варшави) у 1656 р. під час так званого потопу; його брат Самуїл був одружений з Констанцією (з відомого на поч. XVIII ст. княжого роду Дольських), Петро I взяв у полон їх двох синів у 1707 р.

З цього ж роду Юлій, воєвода парнавський (1645 р.) і новгородський (1646 р.), був фундатором ордену домініканців у Вільно при костьолі св. Якоба у 1632 р.⁴³. Він мав дочку Сусанну, яка була в шлюбі з новгородським воєводою Томашем Сапегою і мала чотирьох синів: Адама, Юрія, Богдана і Яна – Богдан був убитий козаками⁴⁴, а Ян, як стверджує К. Несецький, “у відомій і оплаканій поразці наших під Жовтими Водами до неволі татарської потрапив”⁴⁵.

¹ Бібліогр. див у кн.: *Колесник Е.А.* Книжные коллекции ЦНБ АН УССР.– Киев, 1988.– С. 57–63; *Chwalewik Ed.* Zbiory Polskie.– Т. 2.– С. 225–228 та ін.

² Історію роду для своїх синів Адама і Іренія написав сам Йоахім Хрептович: “Pamiętnik rodu Littawowów-Chverptowiczów od początku jak wiadomość zasięga do roku 1795”. Хоч цю роботу в повному обсязі ми не знайшли, однак її використав цитований нами польський геральдист А. Бонецький. Знаємо лише фрагмент з неї, надрукований в статті М. Балінського: *Balinski M.* Marcin Rozcobut. Obraz życia akademickiego // *TeKa Wileńska.*– 1858.– N 5.– С. 264–270, який містить власний життєпис Йоахіма Хрептовича. Про його сина Адама та Хрептовичів-Бутеньових див. вище згадану працю Ед. Хвалевіка.

³ *Niesiecki K.* Korona Polska.– Lwów, 1728.– Т. 2.– С. 295.

⁴ *Лобанов-Ростовский А.Б.* Русская родословная книга.– Спб., 1895.– Т. 2.– С. 339–346 (Хрептовичі).

⁵ *Boniecki A.* Herbarz Polski.– Warszawa, 1900.– Cz. 1, t. 3.– С. 84.

⁶ *Boniecki A.* Ibid.– С. 85.

⁷ *Любавский М.* Литовско-русский сейм: опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства.– М., 1990.– С. 68, 350.

⁸ *Полонська-Василенко Н.* Історія України.– К., 1995.– Т. 1.– С. 327.

⁹ Там само.– С. 312.

¹⁰ *Дорошенко Д.* Нарис історії України.– Варшава, 1932.– Т. 1: (До половини XVII століття).– С. 105–106.

¹¹ *Полонська-Василенко Н.* Вказ. праця.– С. 321.

¹² *Дорошенко Д.* Вказ. праця.– С. 107.

¹³ *Грушевський М.* Історія України-Руси.– К., 1909.– Т. 4.– С. 229, 232–235.

¹⁴ Боротьба Свидригайла, зазначає Н. Полонська-Василенко, була “боротьбою руської аристократії – князів і панів” (Вказ. праця.– С. 326).

¹⁵ *Boniecki A.* Op. cit.– С. 85.

¹⁶ *Коялович М.* Чтения по истории Западной России.– Спб., 1884.– С. 151.

¹⁷ *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi.– Warszawa, 1846.– Т. 2.– С. 342–343; *Антонович В.* Киев, его судьба и значение с XVI по XVI столетие (1362–1565) // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России.– Киев, 1885.– Т. 1.– С. 241.

- ¹⁸ Антонович В. Вказ. праця.– С. 242.
- ¹⁹ На судовому процесі після розкриття заклоту Глинського Мартин Хрептович був названий швагром Глинських (*Boniecki A.* Op. cit.– S. 88).
- ²⁰ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця.– С. 331.
- ²¹ Ще раніше в результаті прикордонних війн Москва збільшила свої землі за рахунок володінь князів Воротинських, Белевських та В'яземських, що перейшли на сторону Івана III.
- ²² *Danilowicz J.* Latorisiec Litwy i Kronika Ruska.– Wilno, 1827.– S. 285–286; *Wolff J.* Senatowowie i dygnitarze Wielkiego Ksiastwa Litewskiego, 1386–1795.– Kraków, 1885.– S. 35.
- ²³ *Грабенский Вл.* История польского народа.– Спб., 1910.– С. 96.
- ²⁴ Антонович В. Вказ. праця.– С. 242.
- ²⁵ *Strujkowski M.* Op. cit.– S. 341.
- ²⁶ Дорошенко Д. Вказ. праця.– С. 109.
- ²⁷ Любавский М. Вказ. праця.– С. 183.
- ²⁸ *Boniecki A.* Op. cit.– S. 88.
- ²⁹ *Wolff J.* Op. cit.– S. 190; *Boniecki A.* Op. cit.– S. 86.
- ³⁰ *Батюшков П.Н.* Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Западного края.– Спб., 1890.– С. 206.
- ³¹ *Kalnofojski A.* Teratoyghma lubo cuda krove byly tak samym swiętocudotwownum monastyru Pieczarskim iako wobudwu swiętych rieczarach...– Kijev, 1638.– S. 65.
- ³² *Грушевський М.* Історія України-Руси.– К., 1907.– Т. 5.– С. 493.
- ³³ *Boniecki A.* Op. cit.– S. 87; О.Б. Лобанов-Ростовський вважає, що волинський рід Хрептовичів – названо Богуринським від часу Богдана Мартиновича, який з 1528 р. володів прадавнім маєтком роду – Богурином. (Вказ. праця.– С. 341).
- ³⁴ Архив Юго-Западной России.– К., 1859.– Ч. 1, т. 1.– С. 353.
- ³⁵ *Шпаковский Е.* Мелетий Хрептович-Литаворович-Богуринский, архимандрит Киево-Печерской лавры, владимирский и брестский епископ (XVI в.) // Тр. Киев. духовной акад.– 1875.– Т. 3, № 8.– С. 175–176.
- ³⁶ Там само.– № 9.– С. 461
- ³⁷ Детальніше див.: *Голобуцький П.В.* Мелетій Хрептович і його доба // Людина і світ. – 1998.– № 5–6.– С. 43–47.
- ³⁸ *Дорошенко Д.* Вказ. праця.– С. 185.
- ³⁹ Цит за: *Огієнко І.* Історія української церкви.– К., 1993.– Т. 1.– С. 26.
- ⁴⁰ *Niesiecki K.* Korona Polska.– Lwów, 1728.– Т. 1.– S. 296.
- ⁴¹ *Boniecki A.* Op. cit.– S. 88.
- ⁴² *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).– К., 1993.– С. 186.
- ⁴³ *Niesiecki K.* Herbarz Polski.– Lipsk, 1839.– Т. 3.– S. 85.
- ⁴⁴ *Любанов-Ростовский А.Б.* Вказ. соч.– С. 342.
- ⁴⁵ *Niesiecki K.* Op. cit.– S. 85.